

ODPOWIEDZIALNOŚĆ KARNA NIELETNIEGO NA PODSTAWIE KODEKSU KARNEGO

CRIMINAL RESPONSIBILITY OF A MINOR UNDER THE PENAL CODE

Dr hab. Alicja Grześkowiak

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska
e-mail: a.grzeskowiak@kpsw.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0002-2790-8751>

Abstrakt

Artykuł zawiera krytyczną analizę zmienionych nowelizacją *Kodeksu karnego* z 7 lipca 2022 r. przepisów dotyczących odpowiedzialności karnej nieletnich. Opracowanie zawiera rozważania o charakterze historycznym ukazujące ewolucję prawa nieletnich w wymiarze ogólnych tendencji rozwojowych tego prawa. Przedmiotem głównych rozważań są nowe rozwiązania dotyczące art. 10 § 2, 2a i 3 *Kodeksu karnego*. Ustawodawca poszerzył zakres odpowiedzialności karnej nieletniego przede wszystkim wprowadzając możliwość odpowiedzialności karnej nieletniego od 14 roku życia za kwalifikowane typy zabójstw, równocześnie wyraźnie zaostriżył odpowiedzialność karną nieletnich, dopuszczając możliwość orzeczenia wobec 14- i 15-letniego sprawcy kary pozbawienia wolności do lat 30 za ściśle określone typy przestępstw.

Słowa kluczowe: nieletni, ewolucja prawa nieletnich, odpowiedzialność karna nieletniego, wina nieletniego, kara pozbawienia wolności orzekana wobec nieletniego

Abstract

The article contains a critical analysis of the provisions on criminal liability of minors introduced by the amendment to the Penal Code of 7 July 2022. The study contains historical considerations showing the evolution of juvenile law in terms of general development trends of this law. The subject of the main considerations are new solutions regarding Article 10 § 2, 2a and 3 of the Penal Code. The legislator expanded the scope of criminal liability of a minor, primarily

by introducing the possibility of criminal liability of a minor from the age of 14 for qualified types of murder, and at the same time clearly tightened the criminal liability of minors, allowing for the possibility of imposing a prison sentence of up to 30 years on a 14-year-old and 15-year-old perpetrator for strictly defined types of crimes.

Keywords: minor, evolution of juvenile law, criminal liability of a minor, guilt of a minor, imprisonment imposed on a minor

Wprowadzenie

Polskie prawo nieletnich od czasów, gdy rozpoczęło swój – w miarę autonomiczny byt – przeszło znamiennej ewolucję. I nie chodzi w tym miejscu o ten trend jego rozwoju, który odbija światowe tendencje związane z postępowaniem cywilizacyjnym oraz ochroną i gwarancjami praw człowieka i praw dziecka, ale o drogę, która współcześnie doprowadziła do przyjęcia prawnych rozwiązań kierujących postępowaniem wobec nieletniego ku coraz szerszemu zbliżeniu z prawem karnym. I co zastanawiające w rozwoju prawa nieletnich – z drugiej strony poświęca się wiele uwagi konieczności pozasądowego traktowania nieletnich, proponując szeroką dejurydyzację postępowania w sprawach ich dotyczących. Oznacza to polaryzację systemu prawnego dotyczącego nieletnich i tworzy wyraźny paradoks charakteryzujący to prawo. Mając jednak na uwadze wyraźną tendencję do coraz szerszego statuowania odpowiedzialności karnej nieletniego, zauważyć można uogólniająco, że ewolucja prawa nieletnich zdaje się kołem toczyć. Wyszło ono od odpowiedzialności karnej nieletniego i aktualnie wraca do coraz szerszego karania nieletnich.

1. Ewolucja prawa nieletnich

Prawo nieletnich przeszło długą drogę rozwojową – od czasów rzymskich, gdy obowiązujące w nim normy dotyczące nieletnich dały podwaliny stworzeniu określonego klasycznego modelu postępowania w ich sprawach z charakterystycznym dla niego rozwarstwieniem sposobu reakcji na przestępstwa w zależności od wieku i płci dziecka, poprzez koncepcje tworzenia odrębnego prawa nieletnich, którego podstawą była koncepcja „dziecka w niebezpieczeństwie”, a istotą opieka i ochrona nad nieletnim. Taki model postępowania w sprawach nieletnich na początku XX w. uważany był

za nowatorski, mimo to nie stał się dominującym w ustawodawstwach europejskich, chociaż w tamtych czasach był wzorcem dla prawa nieletnich w niektórych państwach. Z biegiem czasu zaczęto na nowo wprowadzać do ustaw zawierających przepisy dotyczące postępowania wychowawczo-poprawczego wobec nieletnich przepisy o charakterze prawnokarnym, pozwalające na ich odpowiedzialność karną i na ich karanie, w tym stosowanie wobec nieletnich kar, zwłaszcza kary pozbawienia wolności – przy czym na ogół gwarantowano złagodzenie czasowego wymiaru tej kary orzekanej nieletnim. W prawie nieletnich państw europejskich można było więc zauważyć – nieco uogólniając ten problem – zwłaszcza mniej więcej od przełomu XX w. na XXI – trend do zaostrzania zasad prawnego traktowania nieletnich, zwłaszcza przez wprowadzanie lub poszerzanie możliwości ich odpowiedzialności karnej.

Polskie prawo nieletnich w zasadzie mieści się we wskazanym schemacie, chociaż ma wyraźne odrębności, szczególnie zaznaczające się na tle ostatnich jego zmian. Przeszło ono znamiennej drogę, by dojść do treści zawartych w art. 10 § 2 i 2a oraz § 3 *Kodeksu karnego*¹, a także w ustawie z dnia 9 czerwca 2022 r. o *wspieraniu i resocjalizacji nieletnich*². Ewolucja polskiego prawa nieletnich prowadzi więc – od zasady odpowiedzialności karnej nieletniego w wiekach średnich do nieodpowiedzialności karnej nieletniego i stosowania wobec niego środków wychowawczych i poprawczych, co trwało mniej więcej do lat siedemdziesiątych XX w. – do stopniowo poszerzanej i zaostrzanej odpowiedzialności karnej nieletniego, zresztą nieletniego coraz młodszego.

Po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. ewolucja polskiego prawa nieletnich wpisywała się w wówczas aktualne trendy rozwojowe tego prawa, czego odbiciem jest treść projektów ustawy o *sądach dla nieletnich* z 1921 r.³ Przewidywały one stosowanie wobec nieletniego, który popełnił czyn zabroniony pod groźbą kary przed ukończeniem 13 roku życia, wyłącznie środków wychowawczych, podobnie jak i wobec nieletniego

¹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – *Kodeks karny*, Dz. U. z 2022 r., poz. 1138 [dalej: k.k.].

² Dz. U. poz. 1700 [dalej: u.w.r.n.].

³ *Projekt ustawy o sądach dla nieletnich, uchwalony w III czytaniu przez Wydział Karny Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 21 marca 1921*, Nakładem Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1921.

w wieku 13-17 lat działającego bez rozeznania. Natomiast wobec nieletniego, który w wieku 13-17 lat popełniłby z rozeznaniem czyn zabroniony pod groźbą kary, przewidywano stosowanie umieszczenia w zakładzie poprawczym, który jednak nie był karą. I chociaż projekt ten nie wszedł w życie, wyrażona w nim tendencja postępowania z nieletnimi znalazła odbicie w rozdziale XI *Kodeksu karnego* z 1932 r.⁴ Nie przewidywano w nim odpowiedzialności karnej nieletniego. Rozwiązania takie przetrwały aż do 1970 r., a więc do wejścia w życie *Kodeksu karnego* z 1969 r.⁵, w którym wprowadzono możliwość odpowiedzialności karnej nieletniego od 15 roku życia za enumeratywnie wskazane typy rodzajowe przestępstw. Jednak nie był to we współczesnym polskim prawie nieletnich początek możliwości karania nieletnich, bowiem komunistyczna władza jeszcze w czasie wojny wprowadziła odpowiedzialność karną nieletniego do *Kodeksu karnego Wojska Polskiego* wydanego w 1944 r.⁶ W art. 69 § 1 tego kodeksu przewidziano, że „do nieletnich w wieku od 13 do 17 lat stosuje się kary, przewidziane niniejszym kodeksem”, wskazując w § 2, że do nieletnich nie stosuje się kary śmierci. Tak więc nieletni ponosił odpowiedzialność karną za przestępstwa wskazane w tym kodeksie w ramach przewidzianych w nim sankcji. Wprowadzono jednak możliwość zastosowania nadzwyczajnego złagodzenia kary (§ 3), a ponadto przyjęto, że „Nie ulega karze nieletni, który po ukończeniu 13 lat, a przed ukończeniem 17 lat, popełnił czyn, zabroniony pod groźbą kary, bez rozeznania, t.j. nie osiągnąwszy rozwoju umysłowego i moralnego w takim stopniu, by mógł rozpoznać znaczenie czynu i kierować swym postępowaniem (§ 4)”.

Propozycje wprowadzenia odpowiedzialności karnej nieletniego zgłaszano w PRL od początku prac nad nowym kodeksem karnym. W latach 1951-1968 powstało wiele projektów dotyczących postępowania z nieletnimi, początkowo zawartych w projektach kodeksu karnego, a od 1960 r. w projektach odrębnych ustaw przedmiotowo związanych wyłącznie z nieletnimi. Pierwsze z nich proponowały odpowiedzialność karną nieletnich,

⁴ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – *Kodeks karny*, Dz. U. Nr 60, poz. 571.

⁵ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – *Kodeks karny*, Dz. U. Nr 13, poz. 94.

⁶ *Kodeks karny Wojska Polskiego* z dnia 30 września 1944 r., Dz. U. Nr 6, poz. 27 [dalej: KKWP].

wpisując się w nurt represyjności charakterystyczny dla komunistycznego prawa karnego.

Projekty z lat pięćdziesiątych zawierały propozycje dotyczące nieletnich będące odbiciem zasad postępowania z nieletnimi w sowieckim prawie karnym, a w części wzorowane także były na rozwiązaniach KKWP. W projekcie z 1951 r. wyłączano odpowiedzialność karną nieletniego do 12 roku życia, natomiast przewidziano szczególną odpowiedzialność karną nieletniego po ukończeniu 12 roku życia do ukończenia 18 roku życia. Proponowano w nim kilka wariantów wymiaru kary pozbawienia wolności, na którą skazywano nieletniego, przy czym, gdy grożąca kara pozbawienia wolności była niższa od lat 10, sąd mógł odstąpić od jej wymierzenia, oddając nieletniego pod dozór kuratora. W każdym wypadku sąd mógł zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary lub odstąpić od jej wymierzenia. W uzasadnieniu projektu wskazano, że od ukończenia 12 roku życia stopień rozwoju umysłowego jest tego rodzaju, że nieletni zdaje sobie sprawę ze społecznego znaczenia swego postępowania i powinien ponosić odpowiedzialność karną. W drugiej połowie 1951 r. ukazał się drugi projekt, w którym przewidziano również odpowiedzialność karną nieletniego, ale od ukończenia przez niego 14 roku życia, wprowadzając wobec nieletnich określone modalności orzekania lub wykonywania kary pozbawienia wolności. W projekcie kodeksu karnego z 1953 r. zawarto wskazanie, że nieletni po ukończeniu 13 roku życia może podlegać odpowiedzialności karnej za popełnienie przestępstwa. Również i w tym projekcie przewidziano możliwość stosowania nadzwyczajnego złagodzenia kary. Skazany na karę pozbawienia wolności nieletni przebywał w zakładzie karnym do ukończenia 20 roku życia, a następnie sąd decydował, czy zwolnić go z odbycia reszty kary, czy złagodzić jej wykonywanie, czy warunkowo zwolnić nieletniego od jej odbywania.

W projekcie kodeksu karnego z 1954/1955 r. projektodawcy podtrzymali dolną granicę wieku odpowiedzialności karnej nieletniego na pułapie lat 13, jednak przyjęli, że sąd skazując nieletniego za popełnione przestępstwo nie orzeka kary pozbawienia wolności, ale umieszczenie w zakładzie wychowawczo-poprawczym na czas oznaczony, jednak nie dłuższy niż do ukończenia przez niego 20 roku życia. W projekcie tym przewidziano możliwość orzeczenia kary pozbawienia wolności wobec nieletniego, który po ukończeniu 15 roku życia popełnił przestępstwo zagrożone karą

25 lat pozbawienia wolności albo karą surowszą. Sąd w takim przypadku mógł orzec wobec nieletniego karę pozbawienia wolności, jednak nie wyższą od 10 lat. Po ukończeniu przez nieletniego 20 lat sąd mógł zwolnić go od odbywania reszty kary, nadzwyczajnie złagodzić pozostałą orzeczoną karę pozbawienia wolności lub warunkowo zawiesić wykonanie reszty kary. Jednak projekt ten proponował również wariant drugi odpowiadający projektowi z 1954/1955 r., a więc odpowiedzialność karną nieletniego, który po ukończeniu 15 roku życia popełnił przestępstwo zagrożone karą pozbawienia wolności 25 lat lub karą surowszą.

Kodeks karny z 1969 r.⁷ wprowadził przepis art. 9 § 2 pozwalający na pociągnięcie do odpowiedzialności karnej nieletniego, który po ukończeniu 16 lat popełnił zbrodnię przeciwko życiu, zbrodnię zgwałcenia, rozboju lub zbrodnię przeciwko bezpieczeństwu powszechnemu, albo umyślny występki ciężkiego uszkodzenia ciała lub ciężkiego rozstroju zdrowia, jeżeli okoliczności sprawy oraz właściwości i warunki osobiste sprawcy za tym przemawiały, a zwłaszcza gdy poprzednio stosowane środki wychowawcze lub poprawcze okazały się bezskuteczne. Odpowiedzialność karną nieletniego zastrzyżł k.k., obniżając dolną granicę odpowiedzialności karnej nieletniego do lat 15 i poszerzając katalog przestępstw, za popełnienie których nieletni mógł ponieść odpowiedzialność karną. Wprowadził także – w odniesieniu do wymiaru kary nieletniemu odpowiadającemu na podstawie art. 10 § 2 k.k. – zasadę ustawowego obniżenia górnej granicy zagrożenia przewidzianego w sankcji przepisu do 2/3. Obniżenie dolnej granicy wieku odpowiedzialności karnej nieletniego spotkało się z dość szeroką aprobatą, postulowano nawet, by nieletni od ukończenia 15 roku życia mógł odpowiadać karnie za wszystkie zbrodnie.

2. Granice wiekowe odpowiedzialności karnej nieletniego

Ten trend poszerzania i zaost్రzania odpowiedzialności karnej nieletniego znalazł realizację w najnowszym polskim prawie karnym, które weszło w życie z dniem 1 października 2023 r. Potwierdzeniem takiej linii traktowania nieletniego są przepisy art. 10 § 2 k.k., zmienionego art. 10 § 3 k.k., a zwłaszcza nowego art. 10 § 2a k.k. Dla dokładnego określenia tendencji

⁷ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – *Kodeks karny*, Dz. U. Nr 13, poz. 94.

rozwojowych polskiego prawa nieletnich ujętego w całościowy system należy zmiany te widzieć w łączności z treścią przepisów u.w.r.n. One także dowodzą wprowadzenia surowszego traktowania nieletnich, zwłaszcza przez statuowanie nowego typu środka wychowawczego – okręgowego ośrodka wychowawczego, a także możliwości obligatoryjnego umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym, gdy dopuści się on enumeratywnie wskazanych czynów zabronionych, ponadto wprowadzenia dłuższych okresów wykonywania niektórych środków zakładowych stosowanych wobec nieletnich, wkraczających znacznie w ich pełnoletniość, czy wprowadzenia przepisu – kuriozalnego z punktu widzenia zasady gwarancyjności – dopuszczającego do zawarcia w orzeczeniu o umieszczeniu nieletniego w zakładzie poprawczym warunkowej zapowiedzi ewentualnego przedłużenia jego odbywania ponad 21 rok życia, gdy w czasie pobytu w tym zakładzie nieletni nie wykaże „poprawy”, co nawet skutkuje wprowadzeniem do tej ustawy specjalnego zakładu poprawczego dla nieletnich w wieku ponad 21 lat [Grześkowiak 2023, 303 i n.]. Trend zaostrzenia postępowania w sprawach nieletnich znalazł jednak najbardziej wyraźne odzwierciedlenie w rozwiązaniach przyjętych w nowelizacji k.k. z 2022 r.

Na tle nowych przepisów wprowadzonych do k.k. tendencja zaostrzania traktowania nieletnich aktualizuje się w sposób szczególny. Zauważyć bowiem należy nie tylko stopniowe, sukcesywne poszerzanie zakresu odpowiedzialności karnej nieletniego drogą obniżania dolnej granicy odpowiedzialności karnej nieletniego i poszerzanie listy przestępstw, za które nieletni może ponieść odpowiedzialność karną, ale także zwiększanie surowości, by nie powiedzieć – represyjności – prawa karnego w odniesieniu do nieletnich sprawców przestępstw.

Podstawą takiego stanowiska jest wprowadzenie do k.k., nowelizacją z 7 lipca 2022 r. przepisu art. 10 § 2a⁸, oraz nadanie nowej treści przepisowi art. 10 § 3 k.k., co – mówiąc konkluzywnie – daje m.in. możliwość orzeczenia wobec nieletniego 14-letniego odpowiadającego karnie kary pozbawienia wolności nawet w ustawowej maksymalnej jej czasowej granicy, a więc 30 lat. Wskazane dwie tendencje skumulowały się zatem na przypadku odpowiedzialności karnej nieletniego w tym właśnie wieku, chociaż

⁸ Ustawa z dnia 7 lipca 2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. poz. 2600.

możliwość orzeczenia kary pozbawienia wolności do 30 lat dotyczy również nieletnich odpowiadających na podstawie art. 10 § 2 k.k., gdy dopuścili się oni przestępstwa wskazanego w tym przepisie, zagrożonego karą dożywotniego pozbawienia wolności.

Należy jednak dodać, że surowość znowelizowanego prawa karnego dotyczącego odpowiadających karnie nieletnich jest pośrednio także wynikiem ogólnej tendencji wzmożenia represyjności polskiego prawa karnego, charakteryzującej się podwyższeniem górnych granic kary pozbawienia wolności wskazanej w sankcji za wiele rodzajowych typów przestępstw, w tym takich, za popełnienie których mogą odpowiadać karnie nieletni na podstawie art. 10 § 2 i 2a k.k., oraz zniesieniem kary 25 lat pozbawienia wolności i wyznaczeniu lat 30 jako nowej, górnej granicy kary pozbawienia wolności w sankcjach, w których poprzednio figurowała taka punktowa kara. Przejawem zwiększenia represyjności prawa karnego jest również podwyższenie dolnych zagrożeń karą pozbawienia wolności za wiele takich zbrodni i występków, które znajdują się w wykazie typów rodzajowych przestępstw, za których popełnienie nieletni może ponosić odpowiedzialność karną. Można zatem – w oparciu o wskazane kierunki zmian k.k., uogólniająco skonkludować, że w Polsce nastąpiła progresywna, kompleksowa zmiana modelu prawa nieletnich z opiekuńczo-ochronnego na model represyjno-resocjalizacyjny, ponieważ istotną częścią tego prawa jest prawo karne dotyczące nieletnich.

Zasadnicze zmiany realizujące wyłącznie trend obostrzający odpowiedzialność karną nieletnich i wyraźnie dowodzące przyjęcia nowych założeń w odniesieniu do prawa nieletnich, zawarte zostały w przepisach art. 10 § 2a i 3 k.k. Zmiany te mają podwójny wymiar. Pierwszy dotyczy poszerzenia podmiotowego zakresu odpowiedzialności karnej przez obniżenie o rok dolnej granicy wieku wyznaczającej możliwość tego rodzaju odpowiedzialności, co oczywiście dotyczy nieletniego. Drugi wymiar zmian ma w dużej mierze tło polityczno-kryminalne i wiąże się z obostrzeniem reakcji karnej stosowanej wobec nieletniego sprawcy kodeksowo określonych przestępstw.

Na podstawie dodanego do k.k. wskazaną nowelizacją art. 10 § 2a, odpowiedzialność karną może ponieść nieletni, który po ukończeniu 14 lat, a przed ukończeniem 15 lat dopuścił się czynu zabronionego określonego

w art. 148 § 2 lub 3 k.k., jeżeli okoliczności sprawy oraz stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste za tym przemawiają oraz zachodzi przypuszczenie, że stosowanie środków wychowawczych czy poprawczych nie jest w stanie zapewnić resocjalizacji nieletniego. W ten sposób do k.k. wprowadzona została możliwość, co prawda odpowiedzialności warunkowanej wieloma przesłankami, ale jednak odpowiedzialności karnej nieletniego 14-letniego. Oznacza to obniżenie dolnej wiekowej granicy odpowiedzialności karnej. I chociaż odpowiedzialność ta przewidziana jest wyłącznie za dwa kwalifikowane typy zabójstwa, to jednak jest to niewątpliwie krok ku podmiotowemu porzerzeniu granicy odpowiedzialności karnej. Przepis art. 10 § 2a k.k. powinien być widziany zatem nie tylko jako dający podstawy odpowiedzialności karnej nieletniego 14-letniego za popełnienie wskazanych w nim typów rodzajowych zabójstwa, ale równocześnie – można powiedzieć generalizując ten problem – jako wprowadzenie do polskiego prawa karnego, co prawda wyjątkowej i ograniczonej przedmiotowo, jednak granicy lat 14, jako dolnej granicy odpowiedzialności karnej. Taka decyzja ustawodawcy stanowi, na tle ewolucji polskiego prawa karnego, powrót do dominującej w latach pięćdziesiątych XX w., a później już mającej wyraz normatywny – tendencji wprowadzenia i poszerzania granic odpowiedzialności karnej przez sukcesywne – dotąd już trzykrotne na przestrzeni nieco powyżej półwiecza – obniżanie dolnej granicy wiekowej odpowiedzialności karnej za popełnienie przestępstwa.

Wprowadzenie nowelizacją z 2022 r. do k.k. wyjątku od zasadniczej wiekowej granicy odpowiedzialności karnej rozpoczynającej się od 17 roku życia uzasadnione zostało następująco: „Nie ulega wątpliwości, że wśród sprawców zabójstw kwalifikowanych mogą znaleźć się nieletni, którzy popełnili je z rozeznanie, mogli zrozumieć znaczenie swojego czynu oraz pokierować swoim postępowaniem, a więc należy uznać ich za zdolnych do ponoszenia winy. Wskazuje się, że w populacji osób, które ukończyły 14 lat, a nie ukończyły 15 lat, mogą znajdować się osoby, które osiągnęły taki poziom rozwoju psychospołecznego, że posiadają rozeznanie co do popełnionego czynu zabójstwa, i dlatego mogą być pociągnięte za to do odpowiedzialności karnej”⁹. Oczywiście nieletni odpowiada karnie na podstawie

⁹ Uzasadnienie Rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/druk.xsp?nr=2024> [dostęp: 04.01.2024], s. 7.

winy, a nie rozeznania i skazując go należy mu przypisać winę, co już zakłada posiadanie zdolności do zawinienia. Dalsze uzasadnienie takiej decyzji ustawodawcy również budzi poważne zastrzeżenia, nawet natury ogólnej. Wskazuje się w nim: „Zadaniem ustawodawcy jest określenie pewnego wieku minimalnego, z ukończeniem którego można rozważać ponoszenie przez sprawcę odpowiedzialności. Jest to arbitralna decyzja ustawodawcy, podobnie jak z ustaleniem wieku pełnoletności”¹⁰.

W związku z obniżeniem o rok dolnej granicy wieku odpowiedzialności karnej nieletniego za określone zbrodnie, wskazuje się także w uzasadnieniu, że „Każda osoba, której rozwój psychospołeczny na to pozwala, powinna ponosić odpowiedzialność karną”, tłumacząc, że odpowiedzialność karną nieletni będzie mógł ponosić tylko wówczas, gdy jego rozwój psychospołeczny będzie na to pozwalał. Z tego fragmentu uzasadnienia właściwie zdaje się wynikać, że ustalenie – jako zasady – sztywnej dolnej wiekowej granicy, od której zaczyna się możliwość pociągnięcia nieletniego do odpowiedzialności karnej, chociażby tylko ograniczonej do ustawowo wybranych typów rodzajowych przestępstw dla ustawodawcy, nie stanowi warunku *sine qua non* odpowiedzialności karnej i nie ma zasadniczego znaczenia limitującego taką odpowiedzialność. Takie podejście do kwestii określenia wyraźnej granicy wiekowej odpowiedzialności karnej oznacza relatywizację gwarancyjnego wymogu ustalenia sztywnej dolnej granicy wiekowej, od której może rozpoczynać się odpowiedzialność karna. Takie widzenie kwestii konieczności ustawowego określenia granicy wiekowej należy zatem uznać za wysoce wątpliwe. Podnieść należy, że prawo karne – z uwagi na swoją istotę – pełnić musi funkcję gwarancyjną, czego wyrazem jest także konieczność precyzyjnego określenia wieku, od którego rozpoczyna się odpowiedzialność karna.

Wyznaczenie liczbowej granicy wieku oczywiście zależy od decyzji ustawodawcy, ale przy jej określaniu ustawodawca powinien być racjonalny, a nie arbitralny, co powinno charakteryzować także jego decyzję w tej materii. Decyzja ustawodawcy, mimo iż tworzenie prawa jest jego kompetencją, nie powinna być zatem, jak wskazuje się w powołanym wyżej uzasadnieniu – arbitralna, ale zawsze racjonalna. Racjonalny ustawodawca tworząc przepis powinien kierować się ogólną wiedzą i określonymi ocenami

¹⁰ Tamże.

uporządkowanymi preferencyjnie, co można powtórzyć za Z. Ziemińskim [Ziemiński 1980, 19]. Ustawodawca przy tworzeniu prawa powinien oczywiście respektować wartości konstytucyjne, a nadto – stanowione przez niego prawo powinno mieć uzasadnienie aksjologiczne, przy czym ustawodawca taki równocześnie powinien mieć na uwadze także konsekwencje stanowionego prawa. Normy stanowione dotyczące nieletnich nie powinny być niezgodne prakseologicznie, a to oznacza, że skutki jednych norm nie powinny anulować skutków realizacji innych norm [Tenże 1977, 100-101]. Na tle nowowprowadzonych do k.k. norm dotyczących odpowiedzialności karnej nieletniego widoczne jest naruszenie tego rodzaju zasad tworzenia prawa, co odnosi się zwłaszcza do dopuszczenia możliwości orzekania wobec nieletniego w wieku 14 lat kary pozbawienia wolności nawet w jej górnej ustawowej wysokości – lat 30, zwłaszcza w konfrontacji z innym przepisem, dotyczącym m.in. nieletniego – art. 54 § 1 k.k. wskazującym m.in., że sąd wymierzając karę nieletniemu kieruje się przede wszystkim tym, aby sprawcę wychować, co przy tak długoterminowych karach pozbawienia wolności, na które można skazać nieletniego w tym wieku jest oczywistą iluzją.

Nawiązując do wskazanego fragmentu uzasadnienia wprowadzenia do k.k. art. 10 § 2a pozwalającego na odpowiedzialność karną nieletniego od 14 roku życia (choć ograniczoną wieloma przesłankami) należy także zwrócić uwagę na ten aspekt funkcji gwarancyjnej prawa karnego, który związany jest ściśle z koniecznością liczbowego określenia dolnej granicy wieku odpowiedzialności karnej. Wprowadzenie znamienia liczbowego przy takich ustaleniach, jeżeli nie ma uzasadnienia w procesach rozwojowych charakterystycznych dla dziecka w tym wieku, może być oczywistym wyrazem arbitralności ustawodawcy.

Wprowadzając możliwość odpowiedzialności karnej nieletniego 14-letniego, oczywiście w zakresie ściśle określonym, ustawodawca wprost uznał, że dziecko po ukończeniu tego wieku może już posiadać zdolność do zwinienia, a zatem jego świadomość i wola determinować mogą jego zachowanie na tyle, by można było mu przypisać winę, co daje podmiotową podstawę odpowiedzialności karnej. Przyjął, że nieletni w takim wieku może już rozpoznać znaczenie swojego postępowania i kierować nim. Nie zwrócił jednak uwagi na oczywiste i przyjmowane powszechnie założenie w odniesieniu do nieletnich odpowiadających karne o ich umniejszonej

winie, właśnie związanej z jeszcze nieukończonym wielopłaszczyznowym procesem rozwojowym, co daje ustawodawcom zasadną, merytoryczną podstawę do umniejszania również granic kary, którą można wymierzyć nieletniemu za dopuszczenie się przestępstwa, ponieważ dolegliwość kary nie może przekraczać stopnia winy (art. 53 § 1 k.k.).

Uzasadnienia dla obniżenia wieku odpowiedzialności karnej często szuka się w teorii akceleracji. Teoria ta dotyczy jednak nie tylko rozwoju fizycznego, ale także umysłowego oraz psychicznego i społecznego dzieci i młodzieży. W piśmiennictwie wskazuje się w związku z tym, że zjawisko to najslabiej zostało rozpoznane właśnie w sferze rozwoju społeczno-emocjonalnego, koniecznego, by nieletni mógł rozpoznać znaczenie swojego czynu i mógł kierować swoim postępowaniem. Stwierdza się nawet, że warunki współczesnego życia nie sprzyjają procesom socjalizacji, a nawet je opóźniają [Kopik]. Nie odnosząc się tu do słuszności samej teorii akceleracji, należy podkreślić, że w literaturze na ten temat wywodzi się także, że – właśnie wbrew tego rodzaju teoriom – dziecko nie osiąga wcześniej zdolności rozpoznania hierarchii wartości, które regulują współżycie międzyludzkie oraz zdolności przewyżniania własnych impulsów determinujących zachowanie [Grześkowiak 2008, 499, 511].

Należy także zauważyć, że nowa granica wiekowa odpowiedzialności karnej nieletniego bardzo zbliżyła się do granicy wiekowej wyznaczającej możliwość postępowania związanego z dopuszczeniem się przez nieletniego czynu karalnego. Jest to tylko jeden rok życia dziecka więcej i może ono już ponosić odpowiedzialność karną za popełnienie przestępstwa, co prawda wyłącznie za kwalifikowane typy zabójstwa, ale w konsekwencji nieletni w tym wieku może być skazany na karę pozbawienia wolności od lat 15 do lat 30 (art. 148 § 2 i 3 k.k.). Różnica wiekowa między tymi dwoma zasadniczo różnymi sposobami traktowania nieletnich została bardzo spłaszczona, zakładając przy wprowadzeniu odpowiedzialności nieletniego 14-letniego wyraźny skok w ciągu jednego roku życia dziecka w nabyciu świadomości, także co do bezprawności czynu i możliwości kierowania swoim postępowaniem, natomiast olbrzymią różnicę w reakcji na przestępne zachowanie nieletniego.

W uzasadnieniu projektu nowelizacji k.k. dotyczącym tej kwestii wskazano, że proponowane zmiany mieszczą się w modelach odpowiedzialności

karnej nieletnich przewidzianych w krajach UE¹¹. Takie ogólne stwierdzenie nie ma pełnego pokrycia w ustawodawstwie poszczególnych państw dotyczącym nieletnich.

Na przełomie XX i XXI w. rzeczywiście wiele państw europejskich przeprowadziło reformy prawa nieletnich. Wniesiono do niego wiele nowych rozwiązań, kierując się z jednej strony tendencją do wprowadzania do postępowania wobec nieletnich środków postępowania alternatywnego oraz ideą sprawiedliwości naprawczej z instytucją mediacji, a także funkcją gwarancyjną prawa nieletnich, co prowadziło do wyraźnych gwarancji praw nieletnich w postępowaniu prowadzonym w ich sprawach. Jednak z drugiej strony, reformy te poszerzyły i zaostrzyły odpowiedzialność karną nieletnich [Buczowski, 2018; Grześkowiak 2008, 499, 511], ale nie w takim stopniu jak uczynił to polski ustawodawca. W ustawodawstwie karnym niewielu państw przewiduje się odpowiedzialność karną dzieci od 14 roku życia z prawnymi konsekwencjami takimi, jak wobec dorosłych sprawców, oczywiście z pominięciem możliwości orzekania kary dożywotniego pozbawienia wolności. A nawet w tych, w których dopuszczona jest odpowiedzialność karna nieletnich przed uzyskaniem przez nich „dojrzałości prawnokarnej” określonej ogólną kodeksową zasadą, wprowadzone są ograniczenia co do górnej granicy kary pozbawienia wolności możliwej do wymierzenia nieletnim.

3. Odpowiedzialność karna nieletniego za zabójstwa kwalifikowane

Drugi wymiar kodeksowej reformy zasad odpowiedzialności karnej nieletnich zawartej w nowelizacji z 7 lipca 2022 r. wymaga szczególnej uwagi z powodu jej, jak się wydaje, w dużym zakresie czysto polityczno-kryminalnego uzasadnienia. Jego przejawem jest w pierwszym rzędzie treść nowego przepisu, art. 10 § 2a k.k., przewidującego odpowiedzialność karną, gdy nieletni w wieku od 14 do 15 roku życia dopuści się przestępstwa z art. 148 § 2 lub 3 k.k.

Nowy przepis dotyczący odpowiedzialności karnej nieletnich wpisał się w kierunek „nowej sprawiedliwości karnej” realizowanej wobec nieletnich z tym, że trudno byłoby przyjąć, że uczyniono to z powodu wzrostu

¹¹ Tamże, s. 8.

tego rodzaju przestępczości nieletnich, która objęła kwalifikowane typy zabójstw. Statystyki kryminalne dotyczące przestępstwa zabójstwa wskazują na cztery zabójstwa popełnione przez nieletnich w 2019 r., oraz na jedno, popełnione przez nieletniego w 2020 r.¹² Niestety nie udało się ustalić, w jakim wieku byli nieletni popełniający te przestępstwa i czy były to zabójstwa w typie kwalifikowanym. Szerokiej analizy tego problemu na tle statystyk kryminalnych dokonano w opinii do projektu omawianych zmian przedstawionej przez Radę Legislacyjną. Konkludując wskazano w niej, że wyniki badań statystycznych „wydają się [...] przeczyć potrzebie obniżenia dolnej granicy wiekowej odpowiedzialności karnej nieletnich”¹³. Trudno zatem zaakceptować wywody projektodawców o wysokiej liczbie tego rodzaju przestępstw popełnianych przez nieletnich w wieku 14 lat, jako ważnej przyczynie wprowadzenia art. 10 § 2a k.k.

Należy przyjąć, że wprowadzenie tego przepisu do k.k., podobnie jak i nowelizacja art. 10 § 3 k.k., było racjonalizowane zamiarem zaostrzenia polityki karnej, jako reakcją na – z założenia – liberalny k.k., chociaż wiele jego nowelizacji w dużym zakresie już odwróciło ten trend, ale również z uwagi na inną wizję funkcji prawa karnego i kary idącą w kierunku powrotu do kary – odpłaty oraz inaczej pojmowaną funkcję prewencji ogólnej prawa karnego, co jest szczególnie widzialne na tle nowej treści art. 53 § 1 k.k. Nowe cele prawa karnego mają być realizowane głównie przez zwiększenie jego surowości, co nie ominęło również kodeksowego prawa karnego nieletnich. Oczekiwany rezultatem takiej wizji prawa karnego nieletnich wyrażającej się m.in. w nowo wprowadzonym art. 10 § 2a k.k. ma być ograniczenie przestępczości w grupie wiekowej 14-letnich sprawców. Projektodawcy, co prawda, powołują się na funkcję sprawiedliwościową jako na główną motywację omawianej reformy, ale widząc zasadniczy jej kierunek, treść zmian i ich skalę – w tym także zmienione zasady odpowiedzialności karnej nieletnich na podstawie art. 10 § 2, 2a i 3 k.k., trudno uznać ją za rzeczywistą racjonalizację tych rozwiązań. Sprawiedliwość

¹² <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/opracowania-wieloletnie/> [dostęp: 07.01.2024].

¹³ Rada Legislacyjna, *Opinia z 29 października 2021 r. o projekcie ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw* (UD 281) z dnia 16 września 2021 r., <https://www.gov.pl/web/radalegisacyjna/opinia-z-29-pazdziernika-2021-r-o-projekcie-ustawy-o-zmianie-ustawy--kodeks-karny-oraz-niektorych-innych-ustaw-ud-281-z-dnia-16-wrzesnia-2021-r>. [dostęp: 04.01.2024].

prawa karnego nie wyraża się bowiem w jego nadmiernej surowości. Nie opiera się ona na odwecie, ale na sprawiedliwej odpłacie. Normatywne otwarcie możliwości odpowiedzialności karnej nieletniego w wieku lat 14 oraz możliwość wymierzenia mu kary nawet 30 lat pozbawienia wolności według projektodawców miałyby mieć – tak jak inne zmiany zawarte w tej nowelizacji – podstawy w „pozytywnej funkcji sprawiedliwościowej teorii proporcjonalności wywodzonej z art. 31 ust. 3 Konstytucji, której towarzyszy nakaz zapewnienia dostatecznej ochrony dóbr konstytucyjnych”¹⁴. Jednak trzeba zauważyć, że zasada proporcjonalności ma dwie płaszczyzny – jedną wyznacza jej własna treść, zaś drugą – kontekst, w którym jest aktualizowana, a zatem sprawę do której zasadę tę się odnosi. Właśnie zasada proporcjonalności, leżąca u podstaw sprawiedliwości karnej, w relacji do nieletniego dopuszczającego się zachowania określonego wskazanymi wyżej przepisami, wymaga kompleksowego widzenia problemu odpowiedzialności karnej nieletniego. Zobowiązuje do uwzględnienia nie tylko wartości zaatakowanego dobra chronionego, ale także treści reakcji karnej, która stosowana będzie wobec nieletniego i to nie tylko w relacji do jego zachowania, lecz i osobistych właściwości relatywizowanych do jego wieku. Zasadę proporcjonalności w takim przypadku stosuje się do nieletniego, a więc do dziecka, co wymaga rzeczywistego odniesienia do poziomu jego rozwoju biopsychospołecznego, osobowości, stopnia jego winy oraz określonego poziomu świadomości prawnej pozwalającej mu powstrzymać się od popełnienia czynu. Zasada proporcjonalności powinna stanowić istotne wskazanie granic dla ustawodawcy przy tworzeniu prawa nieletnich, w tym stanowić podstawę określania właściwego dla wieku nieletniego rodzaju i rozmiaru reakcji prawno-karnych na popełnione przez niego przestępstwo. W takim kontekście należy zatem oceniać treść przepisów dających podstawy dla odpowiedzialności karnej nieletniego, ale również dotyczących wymiaru kary względem nieletnich odpowiadających na podstawie art. 10 § 2 oraz 2a k.k., w tym zwłaszcza także znowelizowaną treść art. 10 § 3 k.k. w zestawieniu z treścią art. 54 § 1 k.k. formułującego szczegółową dyrektywę wymiaru kary wobec nieletniego, podporządkowania wymiaru kary przede wszystkim funkcji wychowawczej.

¹⁴ Uzasadnienie, s. 54.

W ramach omawianej reformy prawa karnego nieletnich zawartej w ramach omawianej nowelizacji k.k. daje się zauważyć charakterystyczne stanowisko ustawodawcy wobec nieletnich 14-letnich, którzy mogą ponosić odpowiedzialność karną za dopuszczenie się zbrodni kwalifikowanego zabójstwa. Przepis art. 10 § 3 k.k. zawiera co prawda szczególną zasadę ustawowego wymiaru kary wobec nieletnich odpowiedzialnych karnie, jednak odnosi się ona wyłącznie do nieletnich odpowiadających na podstawie art. 10 § 2 k.k., a więc 15-letnich i to z istotnym wyłączeniem przedmiotowym. Polega ona na obniżeniu – przy wymiarze kary – do dwóch trzecich górnej granicy ustawowego zagrożenia przewidzianego za przypisane nieletniemu przestępstwo. Byłaby to zasada zasługująca na pełną akceptację, gdyby obejmowała wszystkie przypadki odpowiedzialności karnej nieletnich, jednak ustawodawca nadał jej stosowaniu ograniczony zakres. Ustawowe zagrożenie za dopuszczenie się przez 15-letniego nieletniego przestępstwa wskazanego w art. 10 § 2 k.k. może być obniżone do 2/3 jego wysokości, ale wyłącznie wówczas, gdy w sankcji przepisu stosowanego wobec nieletniego nie występuje kara dożywotniego pozbawienia wolności. Oznacza to z jednej strony, że spod działania tego przepisu w swej istocie obligatoryjnie łagodzącego odpowiedzialność karną nieletniego, całkowicie – chociaż milcząco – wyłączona jest możliwość jego stosowania wobec nieletnich odpowiadających karnie na podstawie art. 10 § 2a k.k., skoro ustawodawca w art. 10 § 3 k.k. go nie wskazał. Jest to zresztą, w pewnym zakresie konsekwencją dającej się zrekonstruować z treści art. 10 § 3 k.k. zasady ogólnej, zgodnie z którą złagodzenie górnej granicy ustawowego zagrożenia przewidzianego za przypisane nieletniemu przestępstwo może obejmować jedynie sankcje nie zawierające kary dożywotniego pozbawienia wolności. Ominięcie w art. 10 § 3 k.k. przepisu art. 10 § 2a k.k. jest efektem tego, że w sankcjach przestępstw z art. 148 § 2 i 3 k.k. znajduje się obok kary pozbawienia wolności także kara dożywotniego pozbawienia wolności, nie byłoby więc sensu wskazywania i tych przepisów tylko po to, żeby je wyłączyć spod zakresu działania art. 10 § 3 *in principio* k.k.

Przepis art. 10 § 3 *in principio* k.k., z którego wynika wyraźnie, że ustawowe ograniczenie reguły obniżenia grożącej kary może aktualizować się wyłącznie, gdy przestępstwo wskazane w art. 10 § 2 k.k. nie jest zagrożone karą dożywotniego pozbawienia wolności intencjonalnie wytycza szerszą, sztywną granicę łagodzeniu prawnokarnych konsekwencji popełnienia

przez nieletniego przestępstwa. Jego treść rzutuje więc limitująco na zakres normatywnej polityki karnej wobec nieletniego, polityki wyjątkowo represyjnej, pozwalającej na skazanie nieletniego na karę pozbawienia wolności bez jakiegokolwiek ustawowego obniżenia jej górnej granicy, mimo iż ustawodawca założył, że wskazując w art. 10 § 2 i 2a k.k. przesłanki odpowiedzialności karnej, zabezpieczył sprawiedliwość decyzji do stosowania tych przepisów.

Ustawodawca przy tworzeniu „nowej sprawiedliwości karnej” wobec nieletniego jest więc niekonsekwentny w wyrażnie paradoksalny sposób, z jednej strony bowiem uwzględniając wiek i poziom ogólnego rozwoju nieletniego, utrzymuje zasadę obniżenia do 2/3 górnych granic ustawowego zagrożenia przewidzianego za przestępstwo przypisane nieletniemu sprawcy, ale wyłącza *expressis verbis* stosowanie tej zasady tam, gdzie górne zagrożenie karą pozbawienia wolności ujętą w sankcji jest najwyższe, bo sięga 30 lat pozbawienia wolności, gdyż tej wysokości zagrożenie towarzyszy w sankcji karze dożywotniego pozbawienia wolności. Konsekwencją takiego rozwiązania jest możliwość orzeczenia wobec nieletniego 14-letniego, a także 15-letniego odpowiadających karnie kary pozbawienia wolności w jej maksymalnej wysokości, czyli 30 lat.

W uzasadnieniu projektu nowelizacji art. 10 § 3 k.k. odnoszącym się do takiej zmiany wyjaśniano, że „Taka górna granica kary zostaje ukształtowana ramach obniżenia górnej granicy ustawowego zagrożenia kary dożywotniego pozbawienia wolności (art. 54 § 2 k.k. nie zmienia ustawowego zagrożenia), na podstawie art. 10 § 3 w zw. z art. 38 § 3 k.k. in principio, gdyż sam art. 10 § 3 k.k. nie stanowi o tym, jak określić 2/3 górnej granicy dożywotniego pozbawienia wolności”¹⁵. Nawiązywano zatem do wówczas przyjmowanej, chociaż wyrażnie „naciąganej” interpretacji tego przepisu. Natomiast w toku prac legislacyjnych zmieniono ten fragment art. 10 § 3 k.k. wyrażnie już wyłączając jego zastosowanie do ustawowych zagrożeń za przestępstwa wymienione w art. 10 § 2 k.k. i pomijając art. 10 § 2a k.k.

Na tle obecnego stanu prawnego można przyjąć, że ustawodawca – wyłączając spod zakresu regulacji przepisem art. 10 § 3 k.k. typy przestępstw zagrożonych karą dożywotniego pozbawienia wolności – chciał uniknąć

¹⁵ Tamże, s. 7.

możliwości innej od przyjętej przez większość doktryny i orzecznictwo dawnej interpretacji tego przepisu niż takiej, która dość irracjonalnie przyjmowała, że obniżenie do 2/3 górnej granicy ustawowego zagrożenia weryfikuje się wobec niestosowania kary dożywotniego pozbawienia wolności, co doprowadziło zresztą do wyraźnego uregulowania tego problemu w ogólnej perspektywie w art. 38 § 3 k.k. przyjmującego, że taką granicę wyznacza najwyższy ówczesny ustawowy wymiar kary punktowej 25 lat pozbawienia wolności. Według nowej regulacji taki problem już nie występuje, ponieważ w obowiązującym stanie prawnym nie ma podstaw by przyjąć, że wyłączenie możliwości orzeczenia kary dożywotniego pozbawienia wolności jest przejawem nadzwyczajnego ustawowego obniżenia reakcji karnej wobec nieletnich odpowiadających na podstawie art. 10 § 2 lub 2a k.k.

Tak więc, wobec wyłączenia spod działania art. 10 § 3 *in principio* k.k. takich zagrożeń przewidzianych za przestępstwa wymienione w art. 10 § 2 k.k., w których występuje kara dożywotniego pozbawienia wolności oraz całkowitego, milczącego pominięcia w nim przypadków zagrożeń karą dożywotniego pozbawienia wolności obejmujących typy kwalifikowanych zabójstw, za które może ponosić odpowiedzialność nieletni na podstawie art. 10 § 2a k.k., zawartej w sankcji kary dożywotniego pozbawienia wolności nie orzeka się wobec nieletniego na podstawie art. 54 § 2 k.k. Nie ma więc potrzeby dotychczasowej interpretacji górnej granicy ustawowego zagrożenia odnoszącej się do występującej w sankcji kary dożywotnienia pozbawienia wolności szukania liczby lat wyrażającej 2/3 górnej granicy ustawowego zagrożenia. Przepis art. 54 § 2 k.k. stanowi zresztą szerzej, że wobec sprawcy, który w czasie popełnienia przestępstwa nie ukończył lat 18 nie orzeka się kary tego rodzaju. Osoba do lat 18 jest jeszcze dzieckiem według przepisów polskiego prawa, w tym Konstytucji¹⁶, a także według *Konwencji o prawach dziecka*¹⁷ oraz innych międzynarodowych aktów praw człowieka, a wobec dziecka takiej kary, zgodnie ze standardami praw dziecka nie powinno się stosować. Wyłączenie stosowania kary dożywotniego po-

¹⁶ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. Nr 78, poz. 483 [dalej: Konstytucja RP].

¹⁷ *Konwencja o prawach dziecka*, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 lipca 1989 r., Dz. U. z 1991 r., Nr 120, poz. 526 [dalej: KPD].

zbawienia wolności jest zatem szczególną zasadą wymiaru kary, która ma u podstaw ochronę praw dziecka i ogólnoprawną zasadę humanitaryzmu, ale także zasadę sprawiedliwości, gdyż stopień winy nieletniego odpowiadającego karnie jest obniżony z racji jego wieku. Taki sposób aktualnego unormowania tej kwestii równocześnie jednak świadczy o tym, że ustawodawca działał intencjonalnie, nie przewidując możliwości ustawowego obniżenia górnej granicy ustawowego zagrożenia karą pozbawienia wolności wymierzanej nieletniemu po wyłączeniu kary dożywotniego pozbawienia wolności. Tym samym konsekwentnie przyjął, że nieletni – zwłaszcza chodzi o nieletniego 14-letniego odpowiadającego karnie na zasadzie art. 10 § 2a k.k. – nie uzyska na tej płaszczyźnie szczególnego statusu z uwagi na wiek, w postaci ustawowego złagodzenia grożącej mu kary pozbawienia wolności. Problem ten został przeniesiony na sądowy wymiar kary orzekanej, która może być nadzwyczajnie złagodzona. W art. 10 § 3 k.k. *in fine* bowiem wyraźnie przewidziana została możliwość nadzwyczajnego złagodzenia kary orzekanej wobec nieletniego odpowiadającego karnie. Ustawodawca uznał zatem, że wystarczy scedować decyzję o ewentualnym obniżeniu wymiaru kary na sąd, który ma prawo zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary orzekanej wobec nieletniego na podstawie art. 10 § 2 lub 2a k.k. Jednak sądowe nadzwyczajne złagodzenie zależy od dyskrecjonalnej decyzji sądu, a nie jest wyrazem normatywnego uznania szczególnego statusu nieletniego w prawie karnym.

Odpowiedzialność karna nieletnich jest w polskim prawie traktowana jako wyjątek, obwarowany wieloma przesłankami. Podobnie powinno być i w odniesieniu do stosowania wobec nieletniego kar za przestępstwa, gdy podjęta będzie decyzja o jego odpowiedzialności karnej. Oznacza to konieczność wprowadzenia do przepisów regulujących te kwestie szczególnych reguł dotyczących obniżenia ustawowych granic zagrożenia przewidzianego w sankcji stosowanego wobec nieletniego przepisu. Na ogół w innych europejskich państwach odpowiedzialność karna nieletnich na płaszczyźnie prawnokarnych konsekwencji ich przestępnego zachowania jest łagodzona właśnie ustawowo, a nie pozostawiana wyłącznie do decyzji sądu.

Podstawą tego rodzaju ustawowych decyzji jest uznanie, że pomimo, iż nieletni zachowaniem swoim wypełnia ustawowe znamiona przestępstwa, a więc musi mieć zdolność do zawinienia, to jednak zawsze umniejszony jest stopień jego winy, a poza tym m.in. młody wiek i poziom

rozwoju psychospołecznego oraz stosowny do młodego wieku etap procesu internalizacji norm moralnych i społecznych, powodują inny osąd jego czynu i stopnia winy, stąd i kara, co do zasady, powinna być umniejszona.

Przypomnieć należy, że w uzasadnieniu k.k. zasadnie napisano, że „Wina w wypadku odpowiedzialności karnej nieletnich jest **zawsze** [wyróżnienie – A.G.] ograniczona przez brak dojrzałości sprawcy. Wprowadzenie obniżonej granicy zagrożenia daje wyraz zasadzie przyjmującej, że kara nie może przekraczać swoją surowością stopnia winy”¹⁸. Jednak te rudymenarne wskazania z 1997 r. niezbyt weryfikowały się w stanie prawnym obowiązującym po wejściu w życie k.k., a po jego nowelizacji z 2022 r. tym bardziej nie weryfikują się w ustawowym wymiarze kary względem nieletnich, mając na uwadze to, że ustawodawca dopuścił, by wymierzana nieletnim kara mogła dojść nawet do swojej górnej czasowej granicy, czyli do 30 lat. Kara, która jest **wymierzana** nieletniemu, **powinna mieć zawsze obniżoną** górną granicę w stosunku do kar umieszczonych w sankcji i przewidzianych do wymierzenia względem osób, które ukończyły 17 rok życia właśnie dlatego, że wina nieletniego jest „zawsze ograniczona przez brak dojrzałości”, jak wskazano wyżej, za uzasadnieniem k.k. z 1997 r. I nie ma znaczenia, że w sankcji przepisu znajduje się kara dożywotniego pozbawienia wolności, której orzeczenie wobec nieletniego eliminuje sam ustawodawca. Obniżeniu powinno podlegać górne zagrożenie karą, którą zamierza wymierzyć nieletniemu sąd za przestępstwo przez niego popełnione, co gwarantować powinna ustawa. Chodzić więc powinno o karę pozbawienia wolności, orzekaną wobec nieletniego. To jej sądowy wymiar nie powinien przekroczyć 2/3 górnego zagrożenia przewidzianego w sankcji przepisu. Jednak ustawodawca uznał inaczej, czemu dał wyraz w przyjętych rozwiązaniach.

Takie podejście do nieletniego, zwłaszcza 14-letniego, odpowiadającego karnie dowodzi wyraźnego zamiaru przyjęcia przez ustawodawcę możliwości stosowania wobec takiego nieletniego kary pozbawienia wolności w jej górnej czasowej granicy, czyli do lat 30 i to bez możliwości ustawowego obniżenia takiej górnej granicy. Postanowił zatem nie uwzględniać przy wymiarze kary szczególnych przesłanek wynikających z wieku dziecka, poziomu rozwoju 14-letniego nieletniego, a nade wszystko jego umniejszonej winy. W efekcie takiej decyzji ustawodawcy w aktualnym stanie

¹⁸ *Uzasadnienie*, s. 123.

prawnym utwierdzona została możliwość skazania nieletniego odpowiadającego na podstawie art. 10 § 2 lub 2a k.k. na długoterminową karę pozbawienia wolności. W piśmiennictwie polskim za długoterminową karę pozbawienia wolności uważa się karę pozbawienia wymierzoną w różnych wysokościach, np. od 6 lat [Wróblewski 1928, 35] albo lat 10 [Szczygieł 2006, 227]. Kara 30 lat pozbawienia wolności ma niewątpliwie przymiot długoterminowej kary pozbawienia wolności. Należy w tym miejscu przypomnieć, że już kara 25 lat pozbawienia wolności uznawana była za karę eliminacyjną [Grześkowiak 2021, 349], a więc tym bardziej za taką karę należy uznać karę wymierzoną w wysokości 30 lat pozbawienia wolności. Rodzi się zatem istotne pytanie czy można orzec długoterminową karę pozbawienia wolności o charakterze eliminacyjnym wobec nieletniego w wieku lat 14 czy nawet 15? Jak można ocenić taką decyzję ustawodawczą w świetle zasady sprawiedliwości – jednej z naczelných zasad prawa karnego, mającą podstawy w wyrażonej w art. 2 Konstytucji RP zasadzie sprawiedliwości społecznej? Oceniając negatywnie wprowadzoną nowelizację k.k. możliwość skazania nieletniego 14- i 15-letniego na karę 30 lat należy wskazać, że już w opinii Rady Legislacyjnej z 29 października 2021 r. zwrócono uwagę na tę kwestię wskazując, że „Należy podnieść wątpliwość czy ze względu na stopień rozwoju takiego sprawcy tak surowa sankcja będzie mogła być uznana za proporcjonalną i nieprzekraczającą stopnia zawinienia”¹⁹. Zasada proporcjonalności jest zasadą konstytucyjną, a zatem należy wprost uznać, że normatywne dopuszczenie do wymierzania nieletniemu kary w takiej wysokości niewątpliwie narusza zasadę proporcjonalności, ale także w sposób oczywisty przekracza stopień winy nieletniego.

W mocy prawnej jest przecież także wskazanie zawarte w art. 37b *in fine* KPD, w którym stanowi się, że uwięzienie dziecka może być zastosowane jedynie jako środek ostateczny i na możliwie najkrótszy czas. W tym miejscu należy także powtórzyć, że decyzje ustawodawcy powinny być racjonalne i powinny liczyć się z konsekwencjami stanowionego prawa. Również należy mieć na uwadze, że nieletni jest jeszcze dzieckiem, co zobowiązuje sąd do respektu **zasady dobra dziecka**, która znajduje aksjologiczną podstawę w normach konstytucyjnych oraz w przepisach KPD. Także Trybunał Konstytucyjny podkreślił rangę dobra dziecka wskazując,

¹⁹ Rada Legislacyjna, *Opinia z 29 października 2021 r.*

że z przepisów konstytucyjnych wynika ogólne uznanie dobra dziecka za samoistną wartość konstytucyjną. Ponadto podkreślono w rezolucji Parlamentu Europejskiego z 21 czerwca 2007 r. że „wybór zastosowanej kary oraz jej późniejsze wykonywanie muszą się kierować zasadami nadrzędnego dobra dziecka”²⁰ [Grześkowiak 2020, 25-29]. Tej rangi wskazania oznaczają, że każdy przepis prawa nieletnich służyć powinien jego dobru. Należy przy tym podkreślić, że wymierzanie sprawiedliwości wobec nieletniego nie jest przez zasadę dobra dziecka zakazane, pod warunkiem rozumienia jej jako sprawiedliwości dostosowanej do takich właśnie podmiotów, jakimi są nieletni, a nie jako odstraszenia [tamże, 29].

Wymierzona nieletniemu kara ponadto nie powinna być karą długoterminową, wymierzaną w jej górnym ustawowym wymiarze, ponieważ kara przewyższająca określony pułap czasowy, poza jej rozciągniętą na wiele lat dolegliwością, traci możliwości uzyskania efektu wychowawczego wobec osoby, wobec której została orzeczona, a zatem całkowicie może przekreślić funkcje wychowawczą kary wymierzonej nieletniemu, wskazywaną przecież wyraźnie w art. 54 § 1 k.k.

Podsumowanie

Oceniając w uogólniającej perspektywie kierunki zmian prawa karnego dotyczące nieletnich należy podkreślić, że rozwiązania zawarte w art. 10 § 2, 2a i 3 k.k. stanowią istotny element dającego się zauważyć całociowego trendu polityki ustawodawczej do zaostrzania systemu postępowania z nieletnimi. Taka jest więc „nowa sprawiedliwość karna” wobec nieletnich realizowana przez k.k. Należy mieć jednak równocześnie na uwadze, że odpowiedzialność karna nieletnich ma ograniczone granice przedmiotowe, ponieważ nie jest to odpowiedzialność za wszystkie czyny zabronione jako przestępstwa, ale wyłącznie za wskazane enumeratywnie w art. 10 § 1 i 2a k.k.

W systemie kodeksowych środków penalnych stosowanych wobec nieletnich odpowiadających karnie nie zachodzi więc ani różnica ilościowa, ani jakościowa, poza wyłączeniem możliwości stosowania kary dożywotniego pozbawienia wolności. Dochodzi zatem do wyraźnej dyskryminacji

²⁰ Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 21 czerwca 2007 r. w sprawie przestępczości nieletnich, roli kobiet, rodziny i społeczeństwa (2007/2011(INI)), https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-6-2007-0283_PL.pdf [dostęp: 07.01.2024].

„jakościowej” nieletnich. W piśmiennictwie uznano, że tego rodzaju „nowa sprawiedliwość karna” w odniesieniu do nieletnich, zwiększająca surowość tego prawa i poszerzająca zakres odpowiedzialności karnej nieletnich oraz możliwości skazywania nieletnich na karę kryminalną jest efektem szczególnej paniki pod wpływem wzrostu przestępczości nieletnich [Taź 2008, 499, 511]. Czy rzeczywiście weryfikuje się to w Polsce?

PIŚMIENNICTWO

- Buczkowski, Konrad. 2018. *Wymiar sprawiedliwości wobec nieletnich w wybranych krajach*. Warszawa: Instytut wymiaru Sprawiedliwości.
- Grześkowiak, Alicja. 2008. „Wybrane problemy reformy prawa nieletnich w Polsce.” W *Reforma prawa karnego. Propozycje i komentarze. Księga pamiątkowa Profesor Barbary Kunickiej-Michalskiej*, red. Jolanta Jakubowska-Hara, Celina Nowak, i Jan Skupiński, 502-31. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Grześkowiak, Alicja. 2020. *Prawo nieletnich*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Grześkowiak, Alicja. 2021. „Kary.” W *Kodeks karny. Komentarz*, red. Alicja Grześkowiak, i Krzysztof Wiak, 333-426. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Grześkowiak, Alicja. 2023. *Prawo nieletnich*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Kopik, Aldona. *Pedagogiczne aspekty akceleracji rozwoju dzieci i młodzieży*, http://fyzika.unipo.sk/wp-content/files/zbornik2008/clanky/Kopik_Aldona.pdf [dostęp: 07.01.2024].
- Szczygieł, Grażyna. 2006. „Kary długoterminowe a cele wykonywania kary pozbawienia wolności.” W *Kary długoterminowe. Polityka karna*, red. Teresa Gardocka, 221-30. Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Handlu i Prawa im. Ryszarda Łazarskiego.
- Wróblewski, Bronisław. 1928. *Zarys polityki karnej*. Wilno: Drukarnia „Zorza”.
- Ziemiński, Zygmunt. 1977. *Teoria prawa*. Warszawa–Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Ziemiński, Zygmunt. 1980. *Problemy podstawowe prawoznawstwa*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.